

MEHNAT BOZORI TRANSFORMATSIYASI: ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA YANGI O'ZGARISHLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Bahromova Laziza

Qashqadaryo viloyati Muborak tumani 1-umumiy o'rta ta'lim

maktabida 10-sinfda o'quvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mehnat bozori transformatsiyasining zamonaviy sharoitdagi mohiyati, uning asosiy yo'nalishlari va omillari tahlil qilingan. Xususan, raqamlashtirish, sun'iy intellekt va yangi ish shakllarining mehnat bozoriga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimi bilan bog'liqligi hamda ushbu jarayonning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini keng ko'rib chiqilgan. Muallif tomonidan zamonaviy mehnat bozoriga moslashish, kadrlarni qayta tayyorlash va raqobatbardoshlikni oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: mehnat bozori, transformatsiya, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, freelancing, masofaviy ish, gig iqtisodiyot, ta'lim tizimi, raqamli savodxonlik, ijtimoiy himoya, iqtisodiy rivojlanish

Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish davrida mehnat bozori tubdan o'zgarib bormoqda. An'anaviy ish o'rinlari o'rnini zamonaviy kasblar egallamoqda, ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlar esa yangi shaklga kiryaпти. Bu jarayon "mehnat bozori transformatsiyasi" deb ataladi. Mazkur transformatsiya iqtisodiy rivojlanish, texnologik

taraqqiyot va ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Mehnat bozori transformatsiyasining mohiyati. Mehnat bozori transformatsiyasi — bu jamiyatda ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy omillar ta'sirida tubdan o'zgarish jarayonidir. Ushbu jarayon oddiygina ish o'rinlarining kamayishi yoki ko'payishi bilan cheklanib qolmaydi, balki mehnatning mazmuni, shakli, tashkil etilishi va unga qo'yiladigan talablarning yangilanishini ham o'z ichiga oladi. Avvalo, transformatsiyaning asosiy mohiyati shundaki, iqtisodiyot rivojlangan sari inson mehnatiga bo'lgan talab sifat jihatidan o'zgaradi. Ilgari jismoniy mehnat ustun bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda intellektual mehnat, ya'ni bilim, ko'nikma va innovatsion fikrlash asosiy o'ringa chiqmoqda. Bu esa ishchi kuchining tarkibini ham o'zgartirib, yuqori malakali mutaxassislarga ehtiyojni oshirmoqda. Ikkinchidan, mehnat bozori transformatsiyasi yangi kasblarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Masalan, dasturchi, data-analitik, SMM mutaxassisi, kiberxavfsizlik mutaxassisi kabi kasblar zamonaviy iqtisodiyotda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, ayrim an'anaviy kasblar (masalan, oddiy operatorlik yoki qo'lda bajariladigan ishlab chiqarish ishlari) asta-sekin o'z dolzarbligini yo'qotmoqda yoki avtomatlashtirilmoqda. Uchinchidan, bu jarayon mehnat shakllarining o'zgarishi bilan ham bog'liq. An'anaviy "9:00 dan 18:00 gacha" ofis ish modeli o'rnini masofaviy ish, moslashuvchan ish vaqti va freelancing kabi yangi shakllar egallamoqda. Bu esa xodimlarga erkinlik berish bilan birga, ish beruvchilarga ham xarajatlarni optimallashtirish imkonini yaratadi. To'rtinchidan, transformatsiya jarayonida texnologik rivojlanish hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt, robototexnika va avtomatlashtirish tizimlari ko'plab takrorlanuvchi vazifalarni inson o'rniga bajara boshladi. Natijada, mehnat bozori insondan oddiy vazifalarni emas, balki murakkab muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash va tez moslashish kabi yuqori darajadagi kompetensiyalarni talab qilmoqda.

Raqamlashtirish va texnologiyalarning mehnat bozoriga ta'siri Zamonaviy iqtisodiyotda raqamlashtirish va ilg'or texnologiyalar mehnat bozorining eng muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. Sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, katta ma'lumotlar

(Big Data), bulutli texnologiyalar va robototexnika kabi innovatsiyalar ish jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda, balki mehnatning mazmuni va unga qo'yiladigan talablarni ham yangilamoqda. Avvalo, avtomatlashtirish jarayoni ko'plab oddiy va takrorlanuvchi vazifalarning mashinalar zimmasiga o'tishiga olib keldi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida robotlar inson o'rniga tez va aniq ishlamoqda, bank va xizmat ko'rsatish sohalarida esa ko'plab operatsiyalar dasturiy tizimlar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa ayrim past malakali ish o'rinlarining qisqarishiga sabab bo'lmoqda. Biroq bu jarayon faqat salbiy emas, balki yangi imkoniyatlarni ham yaratadi. Texnologiyalar rivojlanishi natijasida ilgari mavjud bo'lmagan yangi kasblar yuzaga kelmoqda. Masalan, sun'iy intellekt muhandisi, data-analitik, dasturchi, kiberxavfsizlik mutaxassisi, UX/UI dizayner kabi kasblarga talab keskin oshmoqda. Bu esa mehnat bozorida yuqori malakali kadrlarning ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda.

Ikkinchidan, raqamlashtirish ish shakllarini ham o'zgartirdi. Masofaviy ish (remote work), onlayn hamkorlik va freelancing keng tarqaldi. Endilikda xodimlar biror ofisga bog'lanib qolmasdan, internet orqali turli mamlakatlardagi kompaniyalar bilan ishlash imkoniyatiga ega. Bu esa mehnat bozorini global darajaga olib chiqib, raqobatni yanada kuchaytirmoqda.

Uchinchidan, texnologiyalar inson kapitaliga qo'yiladigan talablarni oshirdi. Endi oddiy bilimlar yetarli emas, balki raqamli savodxonlik, tahliliy fikrlash, kreativlik, muammolarni tez va samarali hal qilish kabi ko'nikmalar muhim hisoblanadi. Shu sababli uzluksiz ta'lim (lifelong learning) konsepsiyasi dolzarb bo'lib bormoqda, ya'ni insonlar doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallab borishlari kerak.

To'rtinchidan, sun'iy intellekt qaror qabul qilish jarayonlariga ham kirib kelmoqda. Kompaniyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, aniq va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniga ega bo'lyapti. Bu esa boshqaruv samaradorligini oshiradi, biroq inson omilining

ahamiyati to'liq yo'qolmaydi — aksincha, strategik va ijodiy qarorlar uchun inson roli muhim bo'lib qolmoqda. Beshinchidan, raqamlashtirish ayrim ijtimoiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, texnologiyalarga moslasha olmagan qatlamlar uchun ishsizlik xavfi ortadi, malaka tafovuti (skills gap) kengayadi. Shu bois davlatlar tomonidan qayta tayyorlash dasturlari, kasbga o'qitish va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish va texnologiyalar mehnat bozorini tubdan o'zgartirayotgan kuchli omildir. Bu jarayon bir tomondan ayrim kasblarning yo'qolishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan yangi, yuqori daromadli va zamonaviy kasblarning paydo bo'lishiga xizmat qilmoqda. Eng muhimi, insonlar bu o'zgarishlarga moslashib, doimiy rivojlanib borishlari zarur.

Yangi ish shakllarining paydo bo'lishi. So'nggi yillarda mehnat bozorida kuzatilayotgan eng muhim o'zgarishlardan biri — yangi ish shakllarining keng tarqalishidir. Raqamli texnologiyalar va internet imkoniyatlarining rivojlanishi natijasida an'anaviy ish modeli (ofisga bog'langan, qat'iy ish vaqti bilan cheklangan tizim) asta-sekin o'z o'rnini yanada moslashuvchan va erkin shakllarga bo'shatib bermoqda. Bu jarayon mehnat bozorining transformatsiyasida muhim bosqich hisoblanadi. Avvalo, freelancing (mustaqil ishlash) bugungi kunda keng ommalashgan ish shakliga aylandi. Freelancerlar ma'lum bir kompaniyaga doimiy bog'lanmagan holda, turli mijozlar bilan loyiha asosida ishlaydi. Masalan, dasturchilar, dizaynerlar, tarjimonlar, kopirayterlar va marketing mutaxassislari ko'pincha shu tarzda faoliyat yuritmoqda. Bu ish shakli insonlarga mustaqillik, ish hajmini o'zlari belgilash va daromadni oshirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, masofaviy ish (remote work) zamonaviy mehnat bozorining ajralmas qismiga aylandi. Xodimlar ofisga bormasdan turib, uyidan yoki boshqa qulay joydan ishlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Ayniqsa, pandemiya davridan keyin bu model yanada tez rivojlandi. Masofaviy ish ish beruvchilarga xarajatlarni kamaytirish, xodimlarga esa vaqtni tejash va qulay muhitda ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, jamoaviy ishlash, nazorat

va kommunikatsiya masalalarida yangi yondashuvlarni talab qiladi. Uchinchidan, gig iqtisodiyot tushunchasi keng yoyilmoqda. Gig iqtisodiyot — bu qisqa muddatli, vaqtinchalik yoki loyiha asosidagi ishlar tizimidir. Masalan, taksi haydovchilari, yetkazib beruvchilar (delivery), onlayn xizmat ko'rsatuvchilar ushbu tizimda faoliyat yuritadi. Bu tizim orqali insonlar tezda daromad topish imkoniga ega bo'lsalar-da, ijtimoiy kafolatlar (pensiya, sug'urta, doimiy ish haqi) masalasi ko'pincha ochiq qoladi. To'rtinchidan, moslashuvchan ish vaqti (flexible schedule) ham keng tarqalmoqda. Endilikda xodimlar qat'iy ish soatlariga bog'lanib qolmasdan, o'z ish vaqtini mustaqil rejalashtirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu ayniqsa, ijodiy va IT sohalarida samaradorlikni oshiradi, chunki inson o'ziga qulay va samarali paytda ishlaydi. Biroq yangi ish shakllari bilan birga muayyan muammolar ham yuzaga kelmoqda. Eng asosiy muammo — daromadning barqaror emasligi. Freelancer yoki gig-xodimlar har doim ham doimiy buyurtmaga ega bo'lmasligi mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy himoya tizimi (pensiya, tibbiy sug'urta) yetarli darajada rivojlanmaganligi ularning kelajakdagi xavfsizligini kamaytiradi. Shuningdek, masofaviy ishda ijtimoiy izolyatsiya, ya'ni insonlarning jamoaviy muhitdan uzoqlashishi muammosi ham mavjud. Bu esa psixologik holatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli yangi ish shakllari bilan birga yangi boshqaruv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarur va yangi ish shakllari mehnat bozorini yanada moslashuvchan, erkin va global tusga kiritmoqda. Bu jarayon insonlarga katta imkoniyatlar yaratish bilan birga, yangi mas'uliyat va xavflarni ham yuzaga keltiradi. Shuning uchun zamonaviy sharoitda har bir inson nafaqat kasbiy bilimlarga, balki o'z faoliyatini mustaqil boshqarish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi muhimdir.

Mehnat bozori va ta'lim tizimi o'rtasidagi bog'liqlik. Mehnat bozori transformatsiyasi jarayonida ta'lim tizimi hal qiluvchi o'rin tutadi. Chunki zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bevosita ta'lim sifati va uning mehnat bozori talablariga moslashuv darajasiga bog'liq. Agar ta'lim tizimi iqtisodiy o'zgarishlarga moslashmasa, mehnat bozorida malakali mutaxassislar yetishmovchiligi yuzaga keladi yoki

aksincha, talab qilinmaydigan kasb egalari ortib ketadi. Avvalo, ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Mehnat bozori qanday mutaxassislarni talab qilsa, ta'lim tizimi ham aynan shunday kadrlarni tayyorlashi zarur. Bugungi kunda bu talablar an'anaviy bilimlardan tashqari amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni, nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy tajriba, real muammolarni hal qilish qobiliyati va ish jarayoniga tez moslashish ko'nikmalari muhim hisoblanadi. Ikkinchidan, o'quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borish zarurati ortib bormoqda. Texnologiyalar juda tez rivojlanayotganligi sababli, bir necha yil oldin o'rganilgan bilimlar bugungi kunda eskirib qolishi mumkin. Shu bois, ta'lim muassasalari zamonaviy fan-texnika yutuqlarini o'quv jarayoniga tezkor joriy etishi, IT, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar kabi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratishi lozim. Uchinchidan, raqamli savodxonlik bugungi kunning eng muhim talablaridan biriga aylandi. Endilikda deyarli barcha sohalarda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish zarur bo'lib qoldi. Shuning uchun ta'lim tizimi o'quvchilarda nafaqat umumiy bilimlarni, balki axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli muhitda ishlash ko'nikmalarini ham shakllantirishi kerak. To'rtinchidan, "uzluksiz ta'lim" yoki lifelong learning konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida inson bir marta ta'lim olib, butun umr shu bilim bilan ishlay olmaydi. U doimiy ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borishi, yangi texnologiyalarni o'rganishi zarur. Shu sababli qisqa muddatli kurslar, onlayn ta'lim platformalari va qayta tayyorlash dasturlari keng rivojlanmoqda. Beshinchidan, ta'lim tizimi va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish muhim hisoblanadi. Amaliyot (praktika), dual ta'lim tizimi va sanoat bilan integratsiya orqali talabalarga real ish tajribasini berish mumkin. Bu esa bitiruvchilarning ishga joylashish imkoniyatini oshiradi va ularni mehnat bozoriga tayyor holda chiqaradi. Shuningdek, soft skills — ya'ni muloqot qilish, jamoada ishlash, liderlik, muammolarni hal qilish va vaqtni boshqarish kabi ko'nikmalar ham zamonaviy mehnat bozorida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim tizimi bu ko'nikmalarni ham rivojlantirishga e'tibor qaratishi zarur. Ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar. Mehnat bozori transformatsiyasi jamiyat

hayotining barcha jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jarayon natijasida ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda bir qator ijobiy va salbiy oqibatlar yuzaga keladi. Mazkur oqibatlarni chuqur tahlil qilish va ularni boshqarish zamonaviy davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Avvalo, transformatsiyaning ijobiy jihatlariga to'xtaladigan bo'lsak, eng muhim natijalardan biri — yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishidir. Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi natijasida yuqori daromadli va zamonaviy kasblar yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, IT sohasi, texnologik yo'nalishlar, innovatsion biznes va startaplar orqali yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Bu esa iqtisodiy o'sishni tezlashtirib, mamlakat raqobatbardoshligini oshiradi. Ikkinchidan, mehnat samaradorligi oshadi. Texnologiyalar joriy etilishi natijasida ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi, xarajatlar kamayadi va mahsulot sifati yaxshilanadi. Bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirib, yalpi ichki mahsulotning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq transformatsiyaning salbiy oqibatlari ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri — ishsizlik xavfining ortishidir. Avtomatlashtirish natijasida ko'plab oddiy va past malakali ish o'rinlari qisqaradi. Bu esa ayrim qatlamlarning daromadsiz qolishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, yangi texnologiyalarga moslasha olmaydigan yoki yetarli bilim va ko'nikmaga ega bo'lmagan insonlar bu jarayondan ko'proq zarar ko'radi. Yana bir muhim muammo — ijtimoiy tengsizlikning kuchayishidir. Yuqori malakali mutaxassislar yuqori daromad topayotgan bir paytda, past malakali ishchilar daromad jihatidan ortda qolib ketmoqda. Bu esa jamiyatda iqtisodiy tafovutni oshirib, ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, yangi ish shakllari (freelancing, gig iqtisodiyot) kengayishi bilan ijtimoiy himoya masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Bunday ish shakllarida faoliyat yuritayotgan insonlar ko'pincha pensiya, tibbiy sug'urta va boshqa ijtimoiy kafolatlardan to'liq foydalana olmaydi. Bu esa ularning kelajakdagi moliyaviy xavfsizligini xavf ostiga qo'yadi. Mazkur muammolarni bartaraf etishda davlatning roli juda muhimdir. Davlat tomonidan qayta tayyorlash (reskilling) va malaka oshirish (upskilling) dasturlarini kengaytirish zarur. Bu orqali fuqarolarni yangi kasblarga o'rgatish va ularni zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirish mumkin. Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini

takomillashtirish, yangi ish shakllarini huquqiy jihatdan tartibga solish va teng imkoniyatlar yaratish muhim vazifalardan biridir.

Xulosa

Mehnat bozori transformatsiyasi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, u texnologik taraqqiyot va global o'zgarishlar bilan bog'liq holda shakllanmoqda. Bu jarayonda muvaffaqiyatga erishish uchun insonlar doimiy ravishda bilim va ko'nikmalarini yangilab borishlari zarur. Shuningdek, davlat va ta'lim tizimi ham ushbu o'zgarishlarga moslashib, mehnat bozorining yangi talablariga javob beradigan sharoit yaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi bo'yicha darsliklar
2. Mehnat bozori va bandlikka oid ilmiy maqolalar
3. Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar bo'yicha manbalar
4. O'zbekiston Respublikasi mehnat va iqtisodiy rivojlanish strategiyalariga oid hujjatlar